

نگاهی به تاریخچه پیدایش اولین مدرسه‌های رسمی در استان زنجان

مقاله

● اصغر محمدی خواه*

چکیده

با گذر زمان اندیشه‌های جدید از شهرهای بزرگ پا فراتر نهادند و به شهرهایی چون زنجان رسیدند. و با شروع فعالیت مدرسه‌های رسمی در زنجان تحولات عمده‌ای در فرهنگ عمومی و تعلیم و تربیت مردم و فرزندان این شهر به وجود آمد. پژوهش حاضر با استفاده از روش کتابخانه‌ای و بررسی اسناد و مدارک و مصاحبه‌های هدایت شده با پیشگامان و پیشروان آموزش و پرورش، به جمع‌آوری اطلاعات پرداخته است. و هدف آن این مقاله، دستیابی به اطلاع از چگونگی تأسیس اولین مدرسه‌های رسمی زنجان در یک صد سال اخیر است.

نتایج بررسی‌ها و مطالعات نشان می‌دهند که اولین مدرسه رسمی در شهر زنجان، در دوره دوره قاجاریه هم‌زمان با تحولات مشروطه خواهی در ایران در سال ۱۲۷۹ هـ. ش، با همت حاکم، و روشن فکران زنجان، و با همکاری «انجمن معارف» و با اعزام یک معلم تهرانی به نام محمدعلی فرهوشی، از نوع دبستان ملی و به نام «همایون» یا «همایونی»، در بخشی از ارگ حکومتی زنجان تأسیس گردید. پس از طی فراز و نشیب‌های فراوان و با تأسیس مدرسه‌های دولتی نمره یک (۱۲۹۷ هـ. ش) و نمره دو (۱۲۹۸ هـ. ش)، فعالیت مدرسه‌های رسمی در زنجان تثبیت گردید. اولین دبیرستان زنجان از نوع پسرانه ملی به نام «توفیق» در سال ۱۲۹۹ هـ. ش و اولین دبیرستان ملی دخترانه زنجان پس از ورود اولین معلم زن به زنجان (عالیه سنجیده) به نام «دبیرستان بنات» در سال ۱۳۱۱ هـ. ش تأسیس شد.

به دنبال تأسیس مدرسه‌های اولیه در زنجان، آوازه این مدرسه‌ها به سایر شهرهای اطراف آن نیز رسید و با همت پیشگامان و پیشروان فرهنگی، مدرسه‌هایی از نوع ملی و دولتی در کلیه همه شهرها و روستاهای پرجمعیت زنجان دایر شدند.

* کارشناسی ارشد تاریخ و فلسفه تعلیم و تربیت (asgar20mkh@yahoo.com)

مقدمه و بیان مسئله

تعلیم و تربیت به شیوه کنونی، در دوره قاجاریه، با اعزام محصل به خارج از کشور و تحصیل علم و فرهنگ اروپایی، و الگوبرداری از غرب آغاز شد. اولین مدرسه‌های رسمی، با تأسیس «دارالفنون»، به همت بزرگانی چون امیرکبیر، میرزا حسن رشیدی (مؤسس مدرسه رشیدیه قبل از دارالفنون)، میرزا ملکم خان و... و با اقتباس از روش‌ها و یافته‌های کشورهای اروپایی، در سال ۱۲۶۸ ق برابر با ۱۲۲۸ ش، با هفت معلم اتریشی و چند مترجم و حدود ۱۵۰ محصل آغاز شد (الماسی، ۱۳۷۱).

بررسی‌ها نشان می‌دهند، تاکنون مطالعات و تحقیقات مناسبی در زمینه آموزش و پرورش رسمی زنجان و تاریخ آن به عمل نیامده و تنها در برخی از کتاب‌ها به زوایایی از گذشته آموزش و پرورش زنجان پرداخته شده است؛ از جمله:

«روحانی» (۱۳۴۷)، در کتاب «فرهنگنامه زنجان»، شروع آموزش و پرورش رسمی در زنجان را سال ۱۳۱۹ هـ ق بیان کرده و می‌گوید که تأسیس مدرسه‌ها در ابتدا با فراز و نشیب‌های فراوانی همراه بوده است.

«الماسی پویا» (۱۳۷۷)، در کتاب «مدرسه‌های جدید در دوره قاجاریه، بانین و پیشروان»، به برخی از اولین مدرسه‌های تأسیس شده در زنجان به همراه مسائل و مشکلات اولین مدرسه‌های تأسیس شده، اشاره کرده است.

اما منابع و مطالب موجود نتوانسته‌اند، تاریخ جامعی از تعلیم و تربیت زنجان پس از دوره قاجاریه به دست دهند. به همین دلیل، محقق بر آن شده تا با روش کتابخانه‌ای، با بررسی اسناد و مدارک موجود و به روش تاریخی، به مطالعه و بررسی موضوع بپردازد و برای دسترسی به اطلاعات مورد نیاز، از نظرات همه افراد در دسترس پیشرو، پیشگام و مطلع، و با یگانگی‌های اداره‌های آموزش و پرورش شهر زنجان بهره بگیرد تا با کنار هم قرار دادن آن‌ها، پاسخ مناسبی به برخی از سؤال‌های موجود در زمینه تاریخ آموزش و پرورش رسمی زنجان در یک صد سال اخیر ارائه کند.

شکل‌گیری و تأسیس اولین مدرسه‌های ابتدایی زنجان

مطالعه تاریخچه پیدایش و توسعه مدرسه‌های رسمی جدید در ایران بیانگر آن است که به طور کل راه‌اندازی و توسعه مدرسه‌های جدید بعد از تأسیس دارالفنون، در تهران و چند شهر بزرگ ایران آغاز شد و به تدریج با توسعه فرهنگ آموزش‌های نوین و متقاعد شدن برخی از فعالان فرهنگی، مدرسه‌های جدید کم‌کم جایگزین مکتبخانه شدند هر چند که شروع این امر با مشکلات و مقاومت‌هایی همراه بود.

در زنجان نیز این حرکت فرهنگی پس از شهرهای بزرگ ایران، در تابستان ۱۳۱۹ ق، مطابق با ۱۲۷۹ ش، آغاز شد در جلسه مجرمانه‌ای با حضور تعدادی از علما و طلاب

به تدریج با توسعه فرهنگ آموزش‌های نوین و متقاعد شدن برخی از فعالان فرهنگی، مدرسه‌های جدید کم‌کم جایگزین مکتبخانه شدند

اولین دبیرستان دولتی زنجان به نام پهلوی که امروزه به نام دبیرستان دکتر شریعتی نام‌گذاری شده است.

روشن‌فکر و تعدادی از متفکران دیگر شهر زنجان در منزل میرزا مهدی غفاری کاشانی، ملقب به «وزیر همایون» که حاکم زنجان و خمره بود، تشکیل شد و پس از مذاکرات و بررسی‌های مختلف در مورد افتتاح مدرسه جدید، سرانجام تصمیم گرفته شد که معلمی از تهران استخدام و اولین مدرسه رسمی را در زنجان افتتاح کنند. آن‌ها توسط وزیر همایون، «انجمن معارف تهران» را از این تصمیم با خبر و تأسیس مدرسه و تأمین معلم آن را درخواست کردند. در نتیجه این حرکت، انجمن معارف محمدعلی فرهوشی، ملقب به «مترجم همایون» را که معلم «مدرسه کمالیه» تهران بود، با حقوق ماهانه ۲۵ تومان به زنجان اعزام کرد. این در حالی بود که با شنیدن اندیشه تأسیس مدرسه، زمره‌های مخالفت نیز آغاز شد. لذا با وجود همه مشکلات، با حمایت حاکم وقت، فرهوشی وارد زنجان شد و بدین ترتیب اولین مدرسه و اولین دبستان رسمی زنجان در مهرماه سال ۱۳۱۹ ق [روحانی ۱۳۴۷: ۶۰-۵۹] با نام «همایون» یا «همایونی» در قسمتی از ارگ حکومتی زنجان دایر شد [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲].

در این مدرسه زبان عربی، فرانسه، جغرافیا، خوش‌نویسی و چند درس دیگر تدریس می‌شد. از اولین معلمان این مدرسه مترجم همایون، معلم زبان فرانسه و شیخ محمدعلی حکیم‌الهی فریدنی، معلم زبان عربی بودند. سه ماه پس از شروع سال تحصیلی، اولین امتحانات مدرسه با حضور اولیای دانش‌آموزان برگزار شد و نتیجه مطلوب این امتحانات موجب رضایت و تحسین اولیای دانش‌آموزان و حاکم شد؛ به طوری که وزیر همایون برای

با استفاده از نفوذ
معنوی و طهارت
میرزا احمد که
مردی قاضی و
علیمی به لباس
روحانی بود،
خانمهای را که در
محلّه سرچشمه
کنونی واقع شده
بود، به رایگان برای
تأسیس مدرسه‌ای
به نام «احمدیه»
در اختیار گرفتند

تقدیر و تشویق دانش‌آموزان و معلمان، هدایایی را به این امر اختصاص داد.
در اولین سال انقلاب مشروطه، پس از اینکه وزیر همایون از حکومت زنجان به حاکمیت
کردستان منصوب شد، **جلال‌الدوله** حکومت زنجان را به عهده گرفت و او محل مدرسه
را به بیرون ازگی حکومتی منتقل کرد. در همین دوران بار دیگر دشواری‌های جدید و
مخالفت‌های گوناگونی برای مدرسه ایجاد شد. این بار مترجم همایون تصمیم گرفت که با
آشناسازی **ملا قربانعلی** با امور تحصیلی جدید، موارد مورد تدریس و آموزش‌های مدرسه،
نظر وی را نسبت به مدرسه جلب کند [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲]. او پس از اینکه شایعه
آموزش «نجیل» و «تورات» و مرتدشدن دانش‌آموزان را رد کرد، با انجام آزمایش‌هایی
نظیر، تهیه گاز هیدروژن و آزمایش وزن آن و فرستادن بالن به هوا، نظر عموم را جلب کرد
و مدرسه را از خطر و احتمال تعطیلی نجات داد [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲]. در توصیف
این مدرسه، قاسمی پویا (۱۳۷۷) در کتاب «مدرسه‌های جدید در دوره قاجاریه»، قسمتی
از متن سفرنامه **اوژن اوپن**، وزیر مختار فرانسه در ایران را که در آن زمان از زنجان عبور
می‌کرده، آورده است:

«از دو سال پیش یک مدرسه با ۴۵ شاگرد در این شهر باز شده و پنج آموزگار به روش
اروپایی در آن تدریس می‌کنند. مدیر آن **میرزا محمدعلی‌خان**، در دارالفنون تهران زبان
فرانسه یاد گرفته و در آن مدرسه زبان ما را تدریس می‌کند. دو نفر روحانی، درس عربی یاد
می‌دهند. مدرسه در یکی از خانه‌های زیبای ایرانی دایر است و پنجره‌های بزرگ آن به باغی
باز می‌شوند. نقشه‌های دیواری چاپ فرانسه سرتاسر دیوارهای کلاس را پوشانده‌اند. وقتی که
ما از کلاس بازدید می‌کردیم، نوآموز کوچکی روی نخته سیاه به فارسی نوشت: آقای ... آمده
است ما را ببیند ما از ایشان خیلی ممنونیم. شاگرد دیگری درس‌هایی از تعلیمات علوم
پلیر^۱ را به‌درستی و به روانی برای ما خواند» [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲ - ۴۵۱].

بعد از حکومت هفت ماهه **جلال‌الدوله**، **باقرخان سعدالسلطنه** حاکم زنجان شد و پس
از مخالفت‌های ملاقربانعلی و همراهانش در برابر کوشش‌های سعدالسلطنه نسبت به اعمال
قدرت دولت مشروطه، کشمکش ایجاد شد و در این گیر و دار، حاکم به شدت مجروح شد
و در راه قزوین درگذشت. در این میان وزیر همایون برای آنکه از مدرسه حمایتی کند و آن
را از مشکلات محلی دور سازد، درآمدهای روستای حسین‌آباد را که به او تعلق داشت، به
این مدرسه اختصاص داد، که بر اساس آن ماهانه مبلغ ۵۰ تومان بابت هزینه‌های مدرسه
به مترجم همایون می‌رسید. پس از شش ماه حاکمیت این روستا از دست وزیر همایون
خارج و درآمد مدرسه نیز از آن منقطع قطع شد. سرانجام به علت وجود مشکلات گوناگون، در
اوایل سال ۱۳۲۲ق، مطابق با سال ۱۲۸۰ش، یعنی پس از دو و نیم سال از تأسیس مدرسه،
مترجم همایون (فرعوشی) آن را ترک کرد و به تهران بازگشت. سه ماه پس از بازگشت او به
تهران هم مدرسه (در سه سالگی) منحل شد [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۳].

۱. پلیر (Puilbert) فیزیولوژیست و دولتمرد فرانسوی ۱۸۸۶-۱۸۴۴ م (به نقل از قاسمی پویا ۱۳۷۷: ۴۵۲).

در این سال‌ها، تحویل منزل برای تأسیس مدرسه تحریم شده بود و این امر با جدیت توسط عده کثیری از مردم پیگیری می‌شد تا اینکه در سال ۱۲۸۳ ش، با حمایت عده‌ای از روشن‌فکران و با استفاده از نفوذ معنوی و طهارت میرزا احمد که مردی فاضل و ملیس به لباس روحانی بود یا جلب نظر ورثه علی‌اکبرخان، خانهای را که در محله سرچشمه کنونی واقع شده بود، به‌رایگان برای تأسیس مدرسه‌ای به نام «احمدیه» در اختیار گرفتند. البته این مدرسه نیز پس از چند سالی فعالیت به تعطیلی کشیده شد.

ولی میرزا احمد آرام ننشست، سرانجام پس از مدتی وقفه، این بار عده‌ای از مردم خود برای اعزام فرزندانشان به مدرسه علاقه نشان دادند. آن‌ها که از تعطیلی مدرسه غمگین بودند، با درخواست و حمایت از شیخ مدرسه جدیدی که نام آن مشخص نیست، با اجازه کردن عمارت مظفرالدوله یا مدیریت مدیرالسلطان برپا کردند. پس از چند ماهی این دبستان به ساختمان آجودان‌باشی منبع‌الدوله که بعدها به عمارت امجدنظام (سید باقرخان امجدی) شهرت یافت، منتقل شد [روحانی، ۱۳۴۷: ۶۱-۶۰] اطلاعات دیگری از سرانجام آن مدرسه در دسترس نیست.

در این وقایع، شیخ یوسف علایی که از اولین افراد شرکت‌کننده در جلسه محرمانه وزیر همایون (برای تشکیل اولین مدرسه) بود، بار دیگر در کنار روشن‌فکران و فرهنگ‌دوستان زنجان، در راه گسترش مراکز تعلیم و تربیت زنجان گامی اساسی برداشت و با همکاری میرزا

دبستان ملی
توقیف در سال
۱۳۱۳ هـ ش
به مدیریت
حمزه خان مقدم

احمد (مؤسس مدرسه احمدیه) و وزیر اکرم که بعدها به اصفالدوله (فرماندار وقت) ملقب شد، در سال ۱۲۸۷ش، دبستان جدیدی با نام «محمدیه» در محل تکیه عباسقلی خان فعلی تأسیس کردند. این دبستان کلاً به روش جدید اداره می‌شد و کلاس‌ها دارای برنامه هفتگی با عنوان «پروگرام» بودند.

پروگرام که یک کلمه فرنگی بود، مخالفت مکتب‌داران و مردمان ساده لوح را علیه شیخ یوسف علانی برانگیخت؛ به طوری که شایعه کردند در آن مدرسه تورات تدریس می‌شود، آئین مسیح را با نواختن زنگ و آموزش سرود تبلیغ می‌کنند، و شاگردان را از اسلام دور می‌سازند. این تبلیغ عاملی شد تا مردم به مدرسه هجوم بیاورند، مدرسه را تعطیل کنند، و دانش‌آموزان را متفرق سازند. حتی ارتباط با شیخ را حرام و او را کافر قلمداد کردند. ولی شیخ با دوراندیشی و ویژگی فرهنگ دوستی خود آرام نشست. مجدداً با همکاری دوستانش مدرسه‌ای را در خیابان فردوسی امروزی که در آن زمان به کوچه امام جمعه معروف بود، افتتاح کرد. این بار شیخ مدرسه را با شرایط جدیدی اداره می‌کرد. او و همکارانش به صورت مسلحانه در کلاس درس حاضر می‌شدند [همان، ص ۶۳-۵۹].

شیخ یوسف
(از فعالان و از اولین
پایان مدارس رسمی
جدید در زنجان)

در این باره **محمدرضا روحانی**، نویسنده کتاب «فرهنگنامه زنجان» می‌نویسد:
«می‌گویند روزی شیخ یوسف به کمک دوستانش، سردهسته الواط و اوباش را که به مدرسه‌اش هجوم آورده بودند، می‌گیرد و به داخل دبستانش می‌کشد و به چوب و فلک می‌بندد. دانش‌آموزان را هم وانار می‌سازد که آب دهن بر وی می‌اندازند و آن شخص با خروج از دبستان، زنجان را ترک می‌کند و در دیار غربت زندگی خود را سپری می‌سازد» [همان، ص ۶۱].

روحانی در خصوص تأثیر این حرکت می‌نویسد: «در هر حال تنبیه سردهسته الواط، با توجه به موقعیت و زمان خود، یکی از اقدامات متهورانه شیخ در راه گسترش فرهنگ محسوب می‌شود. این مدرسه موفق شد تا سال ۱۳۳۸ق (۱۲۹۶ش) به حیات خود ادامه دهد» [پیشین].
در این ایام که شیخ یوسف علانی در بسیاری از اهدافش خود را موفق می‌دید، همکاری‌اش را به تأسیس مدرسه‌های دیگری تشویق کرد و در همین راستا، مدرسه‌های تهذیب، اسلامی، ادب، محمود، طالبیه و رشديه تأسیس شدند. در ادامه به تعدادی از اولین مدرسه‌های ابتدایی زنجان به طور مختصر اشاره می‌کنیم.

«مدرسه رشديه»

در سال ۱۳۳۲ق (۱۲۹۰ش)، میرزا احمد با دعوت از میرزا حسن خان رشديه از تهران (که قبلاً ناظم دبستان احمدیه بود) وی را ملزم به تأسیس دبستان رشديه می‌کند. در آن زمان این دبستان در محله ذوالفقاری‌ها بود که بعدها آن مدرسه محل تأسیس دبستان توفیق شد. او نیز به دنبال تأسیس این مدرسه میرزا علی‌خان را برای نظافت مدرسه از تهران به استخدام فرهنگ در آورد [همان، ص ۶۳].

محمدعلی فروشی
(اولین معلم زنجان)

«دبستان ملی ادب»

دبستان ملی ادب در سال ۱۲۹۲ش تأسیس شد. مطابق آمار معارف، در سال ۱۳۰۶ این مدرسه ۴۵ محصل و ۳ آموزگار داشت و ۲ نفر از شاگردان آن به طور رایگان تحصیل می‌کردند [فاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۵].

«دبستان ملی تهذیب»

در سال ۱۲۹۵ش، شیخ اسماعیل تهذیبی به همراه سایر دوستان فرهنگ دوستش، دبستان تهذیب را تأسیس کردند که مطابق آمار وزارت معارف، در سال ۱۳۰۶ش ۶۰ دانش‌آموز، ۲ کلاس درس و ۲ آموزگار داشت و ۲۸ تن از دانش‌آموزان رایگان در آن تحصیل می‌کردند [پیشین].

«دبستان ملی اسعدیه»

در حدود سال ۱۲۹۲ش، اسعدالدوله ذوالفقاری، از بزرگان طوایف بخشار که از زمین‌داران بزرگ زنجان محسوب می‌شد، به حکومت زنجان رسید. وی در همان اوایل حکومت خود مصمم بود مدرسه جدیدی دایر کند. بر اساس همین اندیشه، وی از شیخ ابراهیم زنجانی که نماینده مردم زنجان در مجلس شورای ملی بود درخواست کرد ترتیبی اتخاذ کند که فرهوشی مجدداً به زنجان برگردد. پس از مذاکرات شیخ ابراهیم با وزیر معارف و جلب نظر وی، آقای فرهوشی در سال ۱۲۹۵ش مجدداً به زنجان عزیمت کرد و مدرسه ملی اسعدیه را در یکی از خانه‌های بزرگ و قدیمی ذوالفقاری، با انتقال مدرسه رشديه به این مکان، تأسیس و فعال کرد. این مدرسه در همان اوایل تأسیس، شش کلاس ابتدایی و چهار کلاس متوسطه داشت و با همکاری و مشارکت تعدادی از علمای آن زمان نظیر قمیچی شیرازی، میرزا حسن خان امیر و میرزا جلال خان اداره می‌شد.

اما پس از شروع جنگ جهانی اول وضع مدرسه آشفته شد. به طوری که نیروهای روسیه تزاری به شهرهای ایران حمله کردند و از جمله در زنجان ساختمان معروف ذوالفقاری را به تصرف درآوردند و صدمات و خسارات فراوانی به این ساختمان وارد آوردند. پس از عقب‌نشینی نظامیان روسی و تخلیه مدرسه توسط روس‌ها، مترجم همایون بلافاصله برنامه تعمیر ساختمان را مهیا و مدرسه را آماده بهره‌برداری کرد [فاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۶-۴۵۱].

دبستان اسعدیه اولین دبستانی بود که توانست دانش‌آموزان را به امتحانات نهایی سال ششم ابتدایی برساند (سال ۱۲۹۸ش) و این زمان مصادف بود با حضور علی‌اکبر دهخدا در زنجان که به عنوان بازرس وزارت معارف برای نظارت بر امتحانات نهایی از تهران آمده بود. او پس از انجام امتحانات نهایی، گواهی‌نامه‌ها را امضای می‌کرد و

به دانش‌آموزان تحویل می‌داد. از دانش‌آموزان این مدرسه می‌توان، حضرت آیت‌الله میرزا محمود (امام جمعه وقت زنجان)، بهاء‌الدین مترجم معینی، سید مقتدا صارمی، محمود ذوالفقاری، سعدالسلطان، امیرحسن ذوالفقاری، نقیه‌الاسلام رسی مجتهدی و علیار سعیدی را نام برد. این مدرسه تا سال ۱۳۴۰ق (۱۲۹۸ش) دایر بود [روحانی، ۱۳۴۷: ۶۳].

در این زمان «دبستان اسلامی» توسط شیخ اسحاق صائینی، مدرسه دیگری توسط شاهزاده نواب‌الحکماء، و «دبستان محمود» توسط میرزا محمود دایر شدند که در خصوص این مدرسه‌های اطلاعاتی در دسترس نیست [ایشین].

شکل‌گیری و تأسیس اولین دبیرستان پسرانه زنجان

در سال ۱۲۹۹ش، به دنبال تأسیس و تثبیت مدرسه‌های ابتدایی خصوصی و دولتی در زنجان، در زمان ریاست مترجم همایون فرهوشی و به همت آقایان حاج علی‌اکبر توفیقی، حاج سیداصغر ترابی، حاج عباس زند، رضا باکوچی، و با امتیاز رسمی از وزارت معارف، به نام آقای حاج علی‌اکبر توفیقی، اولین دبیرستان به نام «توفیق»، هم‌زمان با دبستان ملی توفیق، مشترکاً در یک مکان (محلۀ دادگستری)، تأسیس شد. در سال ۱۳۰۴ش، سید مقتدا صارمی که خود از دانش‌آموزان دبستان‌های محمدیه و اسلامیه زنجان بود، به تأسیس دبستان و در کنار آن دبیرستان ملی «سعادت» دست زد. این دبیرستان نیز همانند توفیق ضمیمه دبستان مذکور بود. مطلب قابل تأمل اینکه به رغم مخالفت‌های گوناگون در خصوص تأسیس مدرسه‌های جدید و رسمی در اولین روزهای ورود مترجم همایون به زنجان، که دبستان را دارالکفر و افرادی چون میرزا احمد و شیخ یوسف علانی را مرتد می‌دانستند، پس از اینکه آقای صارمی شخصی به نام **عطاءالله ناطقی** را برای تعلیم دانش‌آموزان دوره متوسطه (در دبیرستان سعادت) استخدام کرد، مردم زنجان تا ۱۲ کیلومتری زنجان به استقبال معلم جدید رفتند و این استقبال در حسن نیت آقای صارمی و ناطقی نسبت به فرهنگ زنجان تأثیر زیادی به جای گذاشت [روحانی، ۱۳۷۷: ۶۳-۶۶].

در سال ۱۳۱۱ش، در زمان حکومت بهلوی اول، با وجود رقابت‌های سازنده بین دو دبیرستان توفیق و سعادت، مؤسسان این دو دبیرستان با تلفیق کلاس‌های خود، دبیرستان «اتحادیه» را به مدیریت آقای سید مقتدا صارمی به وجود آوردند. در سال ۱۳۱۲ش، در زمان ریاست میرزا سید زین‌العابدین خان ادیب‌سلطانی، دبیرستان ملی اتحادیه به دولت تحویل داده شد و نام آن به دبیرستان «پهلوی» تغییر کرد. در همان سال هم کار ساخت ساختمان فعلی این دبیرستان آغاز شد که در سال ۱۳۱۴، در زمان ریاست سید مصطفی اخسوی به اتمام رسید و دبیرستان را به این محل منتقل کردند [روحانی، ۱۳۴۷: ۶۳-۶۶]. هم‌اکنون این ساختمان از بناهای نمونه

علی‌اکبر توفیقی و از فعالان و بانیان دبستان و دبیرستان ملی توفیق زنجان که در آن ایلم سمت بلدیه (شهردار) زنجان را عهده‌دار بود

فرهنگی و از دبیرستان‌های معتبر دولتی استان و شهرستان زنجان با نام دبیرستان «شریعتی» در دو نوبت صبح و عصر برای دانش‌آموزان دوره دوم متوسطه شهر زنجان دایر است.

شکل‌گیری و تأسیس دبیرستان دخترانه زنجان

عالیه سنجیده
اولین معلم زن در زنجان

در سال ۱۳۱۱ ش. بانو عالییه سنجیده، مؤسس دبیرستان بنات (در سال ۱۳۰۶ ش. به تربیت نسوان تغییر نام داد)، اولین دبیرستان دخترانه زنجان را که از نوع خصوصی بود، در کنار دبیرستان مذکور در محله سرچشمه افتتاح کرد. در سال ۱۳۱۴، اداره معارف که به تاریخ ۱۳۱۴/۵/۵ بنابه پیشنهاد شماره ۱۷۰۲-۱۸-۱۴/۵ اداره معارف و اوقاف خمسه، و اداره تعلیمات و ولایات وزارت معارف و اوقاف و صنایع مستظرفه، صلاحیت خلم عالییه سنجیده، را برای تأسیس دوره اول متوسطه با نام نسوان، در دبیرستان ملی تربیت نسوان، تأیید کرده بود، «مجاز تأسیس آن دبیرستان را مشروط بر داشتن اصول صحتی و انتخاب دبیران واجد شرایط در آن مؤسسه، مطابق با قوانین دبیرستان‌های دولتی» صادر کرد.^۱

این دبیرستان تا سال ۱۳۱۶ ش. به حیات خود ادامه داد و در سال مذکور به دولت واگذار شد. خانم عالییه سنجیده نیز به استخدام دولت درآمد و دبیرستان نسوان عملاً تعطیل شد و به «بوستان آزر» تغییر نام داد. در همین سال، دبستان تربیت نسوان نیز به «ایراندخت» تغییر نام داد. این دبستان و دبیرستان آزر به صورت شش‌گانه به خیابان فردوسی فعلی منتقل شدند و در ساختمان اجاره‌ای آقای ابوتراب فیایی، به درخواست آقای تیرسینه (رئیس اداره فرهنگ وقت) به ادامه فعالیت پرداختند. مدرسه‌های مزبور در سال ۱۳۲۵ ش. به فضای آموزشی جدید در سبزه میدان زنجان (پشت شهرپانی قدیم) انتقال یافتند و در همین سال، بعد از خروج حزب توده از ایران، این دو مدرسه از هم تفکیک شدند.

تثبیت فعالیت مدرسه‌های رسمی در زنجان با وجود مشکلات متعدد

پس از خروج نظامیان روسی از ایران در سال ۱۲۹۶ ش. نصیرالدوله، وزیر معارف وقت، با ارسال تصویب‌نامه هیئت وزیران که در آن آمده بود: «از مالیات جنسی خرواری یک قران و از مالیات تومانی چهارشاهی به معارف اختصاص یابد»، مترجم همایون (فروشی) را مأمور اجرای این تصویب‌نامه در زنجان کرد و به او اجازه داد تا این درآمدها را در راه ترویج و تأسیس مدرسه‌های جدید هزینه کند. مترجم فروشی نیز بر اساس این مجوز و درآمد، نسبت به استخدام چهار معلم محلی و سه معلم از تهران اقدام و دو دبستان دولتی نمرة ۱

۱. این مطلب براساس مدارک موجود در پرونده بایگانی خانم سنجیده در بایگانی اداره آموزش و پرورش ناحیه دوم زنجان استخراج شده است.

و ۲ تأسیس کرد. دبستان نمره ۱ دولتی در سال ۱۲۹۸ش به عنوان دومین دبستان دولتی زنجان، به همت مترجم همایون فرهوشی، از محل عواید مالیات، با مدیریت **میرزا محمدخان خاتمی** تأسیس شد. این دبستان در سال‌های بعد متأثر از ولیمهدی محمدرضا پهلوی، به نام وی (شاهیور) نامیده شد. دبستان نمره ۱ دولتی طبق آمار سال ۱۳۰۶ وزارت معارف ۴ آموزگار و ۶۹ دانش‌آموز داشت [قاسمی پویا، ۱۳۷۷: ۴۵۲-۴۵۱].

با تأسیس دو مدرسه دولتی مذکور و حمایت رسمی دولت از مدرسه‌های تأسیس شده، کم‌کم مقدمات تثبیت مدرسه‌های جدید و رسمی در زنجان فراهم آمد. با تأسیس این مدرسه‌ها، مدرسه از نظر مردم نیز جایگاه و پشتوانه قانونی پیدا کرد و از این سال‌ها به بعد، هم مدرسه‌های دولتی و هم مدرسه‌های ملی با ثبات بیشتری به فعالیت خود ادامه دادند؛ که در این راستا، تأسیس و ادامه فعالیت مدرسه‌های زیر نیز نقش بسزایی در تداوم مدرسه‌های رسمی جدید در شهر زنجان داشتند:

«مدرسه شرافت»

این مدرسه قبل از سال ۱۲۹۷ش در محله دادگستری زنجان تأسیس شد و طبق آمار وزارت معارف همان سال، ۲ کلاس، ۲ آموزگار و ۳۸ دانش‌آموز داشت [همان، ص ۴۵۵].

«دبستان ملی توفیق»

در سال ۱۲۹۹ش، این دبستان با همکاری و سرمایه‌دهی نیکوکار، از جمله حاج آقا حسین رهبری، **حاج اسماعیل امین‌التجار**، **مظفر السلطنه**، **میرزا محمود خطیبی**، حاج سید علی‌اصغر ترائی، حاج عباس زندی، **رضا باکوچی**، حاج حسنعلی صدیقیان، حاج اشرف همایونی، حاج مشهور رهنما و با پیشگامی و همت مرحوم حاج علی‌اکبر توفیقی در زنجان تأسیس شد. این مدرسه برابر آمار سال ۱۳۰۶ سالنامه وزارت معارف، ۱۶۲ دانش‌آموز و ۱۰ آموزگار داشت که ۱۷ نفر در آن به‌رایگان تحصیل می‌کردند. دبستان مزبور تقریباً پرجمعیت‌ترین دبستان زمان خود بود [پیشین].

حاج علی‌اکبر توفیقی، رئیس بلدیة (شهردار) وقت زنجان، طی اولین سفر پهلوی اول به زنجان، مسائل و مشکلات مدرسه را با وی مطرح کرد و به دستور او، وزارت معارف آقایان خلیل رضوی، نعمت‌الله دبیرسیاهی و مهید را به سمت معلمی دبستان توفیق از تهران به زنجان اعزام کرد [روحانی، ۱۳۴۷: ۸۱-۸۰].

«دبستان ملی طالبیه»

این دبستان، بنا به تحریک شیخ یوسف علائی، در سال ۱۳۰۰ش در جهت افزایش تعداد مدرسه‌های جدید زنجان، توسط **میرزا ابوطالب** تأسیس شد و در سال‌های بعد به سعیدیه تغییر نام داد و توانست با مساعدت و کمک مالی دکتر **موسی‌خان سعد حکیمیان** تا سال ۱۳۱۲ به خدمات خود ادامه دهد [همان، ص ۶۲].

« دبستان بنات »

در زمینی که نمایندگی وزارت معارف را آقای حسن رهبری بر عهده داشت، باتوبی از تهران به نام خانم عالییه سنجیده، روز پانزدهم فروردین ماه سال ۱۳۰۱ تأسیس اولین دبستان دخترانه را به نام «دبستان بنات» تقاضا کرد. یکصد و چهل و هشتمین جلسه شورای عالی معارف در تاریخ ۱۳۰۸/۶/۱۲، در پاسخ به تقاضای خانم عالییه سنجیده، مجوز تأسیس این مدرسه را به نام تربیت نسوان صادر کرد. این دبستان در سال ۱۳۱۶، پس از استخدام ایشان در اداره فرهنگ، رسماً به دولت واگذار شد و به نام دبستان دختران «یراندخت» تغییر نام داد (پرونده بایگانی خانم سنجیده).

تاریخچه پیدایش مدرسه‌های رسمی در سایر شهرستان‌های زنجان

« شهرستان ابهر »

از شواهد و اسناد موجود برمی‌آید که در سال ۱۳۰۴ ش، در دوره فرمانداری امیرامجدتغیانوند، زمانی که در ابهر دو مکتبخانه پسرانه و دو مکتبخانه دخترانه فعال بود، گروهی از فعالان شهر، فرهنگ‌دوستان و ممالکین ابهر، آقایان حاج لطفعلی‌خان اعلائی، حاج بداله‌خان اعلائی ملقب به «منصور نظام»، حاج علیخان امین‌الرعایا اعلائی و احمد آقا سپهری، اولین دبستان شهر ابهر را به آموزگاری میرزا حسن امامی و شیخ علی اصغر فحیمی، به مدیریت آقای سیدحسن صفوی اهزایی از زنجان، در یک منزل خشتی و با کمک مالی مؤسسه‌ای از نوع خصوصی، در محله جرافعلی (کوجه

جمعی از
دانش‌آموزان و
معلمان دبستان
این‌سینای ابهر

برگزاری یکی از
مراسم‌های رسمی
در دبستان
سپهر ایه‌ر

دبیرستان ایران فعلی) و در منزل نازنجانی دایر کردند [محمدی‌خواه، ۱۳۹۱: ۴۰-۳۹]. بعد از مدتی این منزل از طرف مؤسسان خریداری شد و در سال ۱۳۰۶، برای حمایت مالی بیشتر و رونق‌بخشی به این مدرسه، پیشنهاد استخدام آقای حسن امام را به اداره فرهنگ زنجان ارسال کردند که در نتیجه آن، ضمن ارسال حکم استخدام ایشان، آن دبستان را به نام یکی از مؤسسان آن، به نام «سپهر» نام‌گذاری کردند و به مدرسه دولتی تبدیل شد. آنان چند سال بعد در سال ۱۳۱۷، دوره اول متوسطه را نیز با همان نام در همان مدرسه تأسیس کردند که در سال ۱۳۳۴، دبیرستان مذکور به پهلوی تغییر نام داد. اولین دبستان دخترانه ایه‌ر نیز در سال ۱۳۱۰ در اثر تلاش‌های حاج لطفعلی خان اعلانی، با مدیریت و آموزگاری خانم، با ۳۰ دانش‌آموز در منزل استیجاری رخشنده خانم تأسیس شد [حجازی، ۱۳۳۷: ۱۲].

«شهرستان طارم»

اولین مدرسه شهرستان طارم در «چورزق»، با همت و پیگیری یکی از مالکان آنجا به نام برهان‌السلطنه (منوچهری) به صورت دولتی در «مکتب‌خانه شاه بهرامی» تأسیس و به نام «منوچهری» نام‌گذاری شد [محمدی‌خواه، ۱۳۸۲: ۳۹]. در همان اولین سال تأسیس آقای علی شیبانی، مدیریت و آموزگاری مدرسه را بر عهده گرفت!

۱. این مطلب بر اساس مصاحبه‌های متعدد با فرهنگیان بازنشسته ایه‌ر، از جمله آقایان خان حسینی، منوچهر املی، فتحی، زکریا نظنده و ... استخراج شده است.
۲. همه اطلاعات از طریق پیگیری و تحقیقات آقای قنبری، مدیر وقت دبیرستان پسرانه چورزق، از بزرگان و افراد مسن طارم و چورزق گردآوری شده است.

«شهرستان سلطانیه»

در سال ۱۳۱۳ش، در زمان ریاست آقای میرزا اسماعیل خان توقیقی، اولین مدرسه رسمی به صورت دولتی در محله خیابان درمانگاه فعلی سلطانیه، در ساختمانی استیجاری تأسیس و به نام «بدر» نام‌گذاری شد [محمدی‌خواه، ۱۳۹۱: ۴۳-۴۲]. اولین مدیر و معلم آن آقای میرزا علی شیبانی بود که از اداره فرهنگ زنجان اعزام شده بود. بعد از آن آقای اسمعیل نامغ آموزگار آن مدرسه شد و آقایان سید اسماعیل لغاری، سید احمد صفوی، سید سجاد احمدی قلعه و میرزا علی صفایی از اولین معلمان بومی دبستان بدر سلطانیه و عوامل اصلی پانچایی مدرسه‌های رسمی در سلطانیه، به کمک جمعی از فرهنگ‌دوستان محلی بودند که زحمات به یادماندنی و قابل تقدیری از خود بر جای گذاشتند.^۱

«شهرستان خرمدره»

قبل از تأسیس مدرسه‌های رسمی خرمدره، مکتبخانه‌های مَلاسونه، ملاگلین، ملاخلیل، شیخ صفر لطفی و یوسف نوری دایر بودند که در سال ۱۳۱۱ش با تلاش برخی از فرهنگ‌دوستان و روشن‌فکران خرمدره با درخواست و پیگیری از اداره معارف زنجان، اولین دبستان از نوع دولتی به صورت چهار کلاسه در منزل استیجاری آقای پیرمحمد قاسملو تأسیس و به نام «سعیدی» نام‌گذاری شد [همان، ص ۴۳-۴۴]. از اولین معلمان آن مدرسه شیخ اسماعیل تهذیبی، یحیی آموزگار، حصونی، حسن امامی، محمود شیخ‌لو، سید محمود سعید و ابوالحسن رومی را می‌توان نام برد. در سال ۱۳۱۳، با آمدن آقای سید محمود سعید که از فعالان فرهنگ خرمدره بود، مدرسه شش کلاسه شد و به منزل استیجاری ملاکریم کلاتری انتقال یافت. در سال ۱۳۱۶ نیز مدرسه‌های اکابر و شبانه خرمدره در همان مدرسه تأسیس شدند.^۲

«شهرستان ایجرود»

اولین مدرسه رسمی در شهرستان ایجرود در سال ۱۳۱۴ در روستای «خولین» به همت مرحوم شیخ اسحاق صائینی، از معلمان و روحانیون متدین زنجان، به صورت خصوصی تأسیس شد [همان، ص ۴۴]. آقای صائینی به کمک اهالی روستای خولین ساختمان خشتی ساده‌ای بنا کرد و آقای سیدجلال‌الدین تدریسی، از فرهنگیان زنجان را، به عنوان اولین معلم و مدیر برای آن مدرسه به همکاری دعوت کرد [Khoein, Blogfa.com, دسترسی در تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۲۵].

۱. همه اطلاعات به دست آمده بر اساس مصاحبه‌های متعدد با بزرگان و پیشگامان آموزش و پرورش سلطانیه استخراج شده‌اند.
۲. این مطالب بر اساس نظرسنجی‌ها و مصاحبه‌های متعدد با دانش‌تکنان قبل از پیروزی انقلاب اسلامی خرمدره از جمله آقایان اراهیه همتیان، حاج محمدحسین صالحی و حاج احمد صالحی و مدیر کلون پانچاستان خرمدره آقای امانعلی کلاتری و با زحمات آقای دایم حبیب‌خانی استخراج گردیده است.

در سال ۱۳۱۶، اولین دبستان دولتی شهر «قیدار» در کنار بقعة قیدار نبی(ع)، به صورت سه کلاسه مختلط تشکیل شد.

دومین مدرسه شهرستان ایجرود نیز در همان روستای خوئین در سال ۱۳۱۵ تأسیس شد که آقای **ملا براهیم آل اسحق**، ساکن خوئین، از آموزگاران آن مدرسه بوده است!

«شهرستان ماهنشان»

اولین مدرسه رسمی در شهرستان ماهنشان در حدود سال ۱۳۱۵ در محله «گوپچلی» ماهنشان در منزل استیجاری شخصی مشهور به **آقا اصغر** تأسیس و آقای **رحمانی** از زنجان معلم آن مدرسه شد در سال ۱۳۲۰، ملا علی مکملی، مدیر و آموزگار آن مدرسه شد و در سال ۱۳۵۲ اولین نمایندگی آموزش و پرورش در ماهنشان با مسئولیت آقای رشتچی تأسیس شد.^۱

قدیمی ترین مدرسه رسمی در منطقه «نگوران» به صورت دولتی در سال ۱۳۱۴ با مدیریت و آموزگاری **سید جلال الدین تدریسی** تأسیس شد (محمدی خواه، ۱۳۹۱: ۴۵).

«شهرستان خدابنده»

در سال ۱۳۱۶، اولین دبستان دولتی شهر «قیدار» در کنار بقعة قیدار نبی(ع)، به صورت سه کلاسه مختلط با مدیریت و آموزگاری شیخ اسحق صائینی تشکیل شد. ابتدا نام مدرسه به نام **ستوان اسلامی** بود، اما بعد از مدت کوتاهی به «شهروردی» تغییر کرد. پس از صائینی، **غلامرضا عبوقی** این مسئولیت را عهده دار شد (محمدی خواه، ۱۳۹۱: ۴۶-۴۵) وی در سال ۱۳۱۹ یک ساختمان شش کلاسه با اعتبارات دولتی در آن مکان بنا کرد. هر دو آن‌ها در زمان حضور خود در قیدار، نماینده اوقاف زنجان در این منطقه نیز بودند. در سال ۱۳۲۵ حاج ابوالحسن دانشور مدیر آن مدرسه شد و تا این سال آقایان **قیاض کامکار**، **اسماعیل شعاری**، **ابراهیم اسکندری**، **غلامحسین اسکندری**، **منوچهر دانشور**، **جواد مخبر** و **جمشیدی** از اولین معلمان آن مدرسه بودند. هم اکنون این مدرسه با همان نام در مکان دیگری دایر است.^۲

اولین مدرسه رسمی شهر تاریخی «سجاس» نیز در سال ۱۳۱۱ در یک منزل استیجاری به صورت دولتی تشکیل شد و از سال ۱۳۱۶ تا سال ۱۳۱۹ به مدیریت و آموزگاری آقای **صفوی**، از اهالی روستای خوئین شهرستان ایجرود، اداره شد که با شروع جنگ جهانی دوم و مشکلات حاصل از جنگ، آن مدرسه تعطیل شد.^۳

۱. این مطلب بر اساس مصاحبه‌های متعدد با بزرگان خوئین و سیدآباد بالاخص با پی‌گیری‌ها و تحقیقات آقایان امیر محمودی و حاج حسن کریمی جمع‌آوری گردیده است.
 ۲. با استفاده نظرات آقایان حاج محمدعلی و حاج یوسف ملکی که از اولین دانش‌آموزان اولین مدرسه رسمی ماهنشان هستند استخراج گردید.
 ۳. این مطلب با همکاری آقای سید رحمان حسینی، از فرهنگیان خدابنده و با بهره‌گیری نظرات فرهنگیان بازنشسته و دانش‌آموزان اولیه اولین دبستان دولتی قیدار استخراج شده‌اند.
 ۴. همه مطالب مربوط به سجاس با همکاری آقای نوروزی، مسئول تاریخی وقت اداره آموزش و پرورش سجاسرود و با همت آقای لوطی گنج‌خلم، از بازنشستگان فرهنگی سجاس با مصاحبه‌های متعدد محلی استخراج شده است.

جمعی از اعضای
شورای فرهنگ در
دهه ۱۳۴۰

نتیجه‌گیری

در دوره قاجاریه و پس از تأسیس مدرسه‌های رسمی در تهران و تبریز، اندیشه دایر کردن مدرسه‌های جدید و رسمی با فراتر نهاد و به شهرهایی چون زنجان نیز رسید. در آن زمان اغلب مدرسه‌های شهر زنجان، همان مکتبخانه‌های شهر بودند و کلاس درس به شیوه سنتی در مسجدها و منازل‌های شخصی و مغازه‌ها دایر می‌شد. در این ایام به دلیل اینکه مردم از مدرسه‌های رسمی و جدید شناخت کافی نداشتند این‌گونه از مدرسه‌های با اقبال مردم مواجه نبودند. علمای روشن‌فکر وقت و برخی از فعالان و پیشگامان فرهنگی زمینه برگزاری کلاس درس به روشی نو و با مطالب جدید را فراهم کردند.

اولین مدرسه رسمی زنجان در سال ۱۳۱۹ به همت تعدادی از علما و طلاب روشن‌فکر و تعدادی از متفکران دیگر شهر زنجان افتتاح شد. سپس به همت فرهنگ‌دوستانی چون میرزا احمد، شیخ یوسف علایی، اسماعیل تهذیبی، شیخ اسحاق صائینی، میرزا محمود، میرزا ابوطالب و دیگر فرهنگ‌دوستان، مدرسه‌های خصوصی دیگری چون دبستان‌های تهذیب (۱۲۹۵ هـ. ش)، اسلامی، محمود، طالبیه، احمدیه، اسعدیه (۱۲۹۳)، رشديه (۱۲۹۰)، ادب (۱۲۹۲) و... تأسیس شدند و اکثر آن‌ها پس از مدتی فعالیت به دلایل مشکلات متعدد و گوناگون آن دوره به تعطیلی کشیده شدند.

به دنبال تأسیس و تثبیت مدرسه‌های ابتدایی خصوصی و دولتی در زنجان، در سال ۱۲۹۹ اولین دبیرستان به نام «توفیق» هم‌زمان با دبستان ملی توفیق، مشترکاً در یک مکان، تأسیس شدند.

پیوست‌ها

جدول درس‌هایی که در سال‌های ۱۳۱۰-۱۳۰۹-۱۳۱۰ ش در دوره ابتدایی تدریس می‌شدند. (اقتباس از: محمدی‌خواه، ۱۳۸۲: ۴۴)

پایه	نام درس
اول	فارسی - املاء - مشق - خط - رونویسی - حساب و تجزیه - سرود و موسیقی - ورزش
دوم	فارسی - املاء - مشق و رونویسی - حساب - اخلاق و قرآن و شریعت - سرود و موسیقی - ورزش
سوم	فارسی - انشاء - خط - حساب و هندسه - اخلاق و قرآن و شریعت - ورزش - تاریخ و جغرافیا - خیاطی و کاردستی
چهارم	فارسی - انشاء - خط - حساب و هندسه - اخلاق و آیات منتخبه - ورزش - تاریخ و جغرافیا - ورزش - موسیقی و سرود - خیاطی و کاردستی
پنجم	فارسی - املاء - انشاء - تعلیم خط - حساب و هندسه - اخلاق و آیات منتخبه - نقاشی و رسم - تاریخ و جغرافیا - ورزش - سرود و موسیقی - خیاطی و کاردستی
ششم	فارسی - املاء - انشاء - خط - حساب و هندسه - آیات منتخبه - شریعت - تاریخ و جغرافیا - ورزش - تعلیمات مدنی - انضباط و مراقبت

نوشته ترکی مکاتبات اداری در سال ۱۳۲۴ هـ. ش در زمان تشکیل فرقه دموکرات در زنجان و ...

محوذ تأسیس اولین دبستان دخترانه بنا به درخواست اولین معلم زن در زنجان

۵۴ زنجان و دانشوران

مجله زنجان - شماره اول
۱۳۱۰ هـ

اولین‌ها در آموزش و پرورش رسمی زنجان (اقتباس از: محمدی‌خواه، ۱۳۸۲، ۴۲-۴۱)

عنوان اولین‌ها	شرح
دبستان علی پسرانه	اولین دبستان رسمی زنجان با نام همایون در سال ۱۳۲۷ هـ. ش. توسط محمدعلی فرموشی (مترجم همایون) در قسمتی از ارگ حکومتی زنجان در میان باغ موجود تأسیس شد.
اولین دانش‌آموزان زنجان	از دانش‌آموزان اولین مفرسه زنجان اطلاعاتی در دست نیست، اما از دانش‌آموزان محمدیه در سال ۱۲۸۷ هـ. ش. می‌توان از آقای سید مفتاح سارمی نام برد و آقایان آیتالله میرزا محمود (امام جمعه سال ۱۳۴۶ هـ. ش. بهادین مترجم معینی، محمود ذوالفقاری، سعد السلطان، میرزا حسن ذوالفقاری، آقازهی مجتهدی، علیرضا سعیدی از دانش‌آموزان دبستان اسعدیه در سال ۱۳۹۸ هـ. ش. بودند.
اولین معلم مرد	اولین معلم مرد در زنجان آقای محمدعلی فرموشی بود که بنا به دعوت آقای وزیر همایون (حاکم وقت زنجان) در سال ۱۳۲۷ هـ. ش. از تهران به زنجان عزیمت کرد که در همان سال آقای شیخ محمدعلی حکیم الهی فریدنی نیز در همان مدرسه زبان عربی تدریس می‌کرد.
اولین درس‌ها	اولین دروسی که در نخستین مدرسه‌های رسمی زنجان در سال ۱۳۲۷ هـ. ش. تدریس شد، عبارت‌اند از: زبان عربی، زبان فرانسه، جغرافیا، خط، زبان فارسی و چند درس دیگر.
اولین رئیس فرهنگ زنجان	با وقوع انقلاب روسیه و عقب‌نشینی نیروهای روسی از ایران (یکسال پیش از پایان جنگ جهانی اول) در سال ۱۳۲۷ هـ. ش. از طرف نصیرالدوله صدر (وزیر معارف وقت) با ابلاغ تصویب نامه هیأت وزیران که مقرر می‌کرد، از مالیات جنسی، خرواری یک قران و از مالیات نقدی نوبانی چهارشاهی به معارف اختصاص یابد، آقای محمدعلی فرموشی، (مترجم همایون) را سازمان اجرائی تصویب‌نامه و دریافت عواید وزارت معارف برای مدرسه‌های جدید نمود شد، که بدین ترتیب او اولین نماینده وزارت معارف در زنجان انتخاب شد.
اولین دبستان دولتی (پسرانه)	دبستان فردوسی (دبستان لمره ۱) اولین دبستان دولتی زنجان است که در سال ۱۳۹۷ هـ. ش. به مدیریت آقای حاج میرزا رسول خان خطیب‌لو تأسیس شد.
دبستان دولتی (دخترانه)	دبستان شاهدخت (دبستان لمره ۲) اولین دبستان دولتی دخترانه می‌باشد که در سال ۱۳۹۸ هـ. ش. به مدیریت آقای محمدخل خانمی در زنجان تاسیس شده است.
دبستان ملی	اولین دبستان زنجان به نام «توفیق» در سال ۱۳۶۹ هـ. ش. توسط آقای حاج علی‌اکبر توفیقی و دوستانش تأسیس شد.
اولین امتحان نهایی	اولین امتحان نهایی در زنجان در سال ۱۳۶۸ هـ. ش. با حضور علی‌اکبر دهخدا به‌عنوان ممتحن (بازرس) وزارت معارف، از دانش‌آموزان کلاس ششم ابتدایی دبستان ملی اسعدیه به‌عمل آمد که گواهی‌نامه‌های این کلاس را با امضای خود به دانش‌آموزان تسلیم کرد.
دبستان ملی دخترانه	دبستان بنات (تربیت نسوان) اولین دبستان ملی دخترانه زنجان بود که مؤسس آن خاتم عالیه سنجدیه در سال ۱۳۰۰ هـ. ش. در محله فعلی سرچشمه کنونی تأسیس کرد.
اولین معلم زن	اولین معلم زن در زنجان خاتم عالیه سنجدیه است که از تهران در سال ۱۳۰۰ هـ. ش. وارد زنجان شد و به‌گمان محقق وی نیز بنانه در خواست حاکم وقت و بنیان فرهنگ، به زنجان عزیمت نموده است.
دبستان ملی دخترانه	دبستان تربیت نسوان، اولین دبستان زنجان بوده که به صورت ملی در سال ۱۳۱۱ هـ. ش. توسط خاتم عالیه سنجدیه در منطقه سرچشمه کنونی زنجان تأسیس شد و در سال ۱۳۱۶ هـ. ش. با استخدام خاتم سنجدیه در فرهنگ زنجان، این دبستان نیز به دولت تحویل و به دبستان دولتی دخترانه ارتقا تغییر نام داد.
دبستان دولتی پسرانه	دبستان پهلوی اولین دبستان دولتی پسرانه زنجان است که در سال ۱۳۱۲ هـ. ش. در همان مکان فعلی تاسیس شده که هیاکتون با نام دبستان دکتر علی شریعتی شناخته می‌شود.
اولین هنرستان	اولین هنرستان زنجان، هنرستان صنعتی زنجان بود که اکنون به نام هنرستان شهید مطهری معروف است این هنرستان در سال ۱۳۵۳ هـ. ش. در همان مکان فعلی احداث و تأسیس شد.

پیشگامان و پیشروان شناسایی شده آموزش و پرورش استان زنجان از پیدایش آموزش و پرورش رسمی تا پیروزی انقلاب اسلامی ایران

نام و نام خانوادگی پیشگام و پیشرو	تعداد پیشگام و پیشرو		نام شهر
	تعداد	جنسیت	
ابراهیم حشمتیان - ابوالفضل برجی - ابوالفضل همانینی - نوح‌میر امام - احمد ساپچی - احمد کیمبالقم - اسحق صالحینی - اسداله جمالی - اسداله ذوالفقاری - اسماعیل نهدیسی - اسماعیل لوفیقی - اسماعیل درگاهی - جعفر لاجدی - جلال‌الدین تفریسی - حسن رهبری - حسن رهنما - حسنعلی مقدم - خلیل لنگورنی - ذبیح‌اله شامحمدی - رحیم شرفی - رزاق افشارچی - رضا وزنی - سید نوروزی - سیف‌اله زند - اسداله زاگهی - عزیزاله شرفی - علی‌امیر لوفیقی - علی‌اکبر سید فری - علی‌اکبر موسوی - علی سبحان - علی مگملی - علی هشترودی - فضل‌الله طارمسلمان - کریم نیرومند - مقتدا صارمی - محمدعلی احدیان - محمد رضا روحانی - محمد رضا روزه - محمدعلی فردوسی - محمد قراباش - محمد متروزی - محمود خطیبی - منصور شغلی - منصور مخاوری - مهدی غفاری گلشلی - میرزا اسد - هادی قائمی - وحیده رنگار - یوسف علایی - یوسف قراباش - رحیم شادمان - کریم بحرری - هاشم دلپذیر - چیتماز - مهینس احمد کاوندی - سید محمود کاظمینی - علی‌اصغر دانشور - بیوک آقاچماقی - جلال زعفرانی - میرزا ابوطالب - عطاه‌اله باطنی - ملاعلی خمی	۶۱	مرد	زنجان
ایران معصومی - ایران میربها - رضیه میربها - طلعت معینی - عالیہ سنجیدہ - فرخندہ مهدی‌جم - مقبوله رهنما	۷	زن	
اشرف مقیمی - سعید حاجی‌خانی	۲	زن	ایر
ابوالحسن رومی - حسن امام - حسن صفوی زاد - ذبیح‌اله خاککی - علی‌اصغر فخریمی - علی‌خاکسینی - علی‌محمد مقیمی - غلامحسین فخریمی ابهری - غلامرضا صوفی - لطفعلی‌علایی - محمد نعمت‌اللهی - مهدی ولایی - میرزا ولی‌امین شرفی - میرعمادالدین حجازی - بدله رمضان‌ایبری	۱۵	مرد	ایر
احمد صدیقی - علی کلاتری - غلامحسین نوحی - محمدحسین عزیز - محمدحسین صالحی - محمود سعید - موسی محدث - ولی‌اله قانع - سعید آموزگار	۹	مرد	خرم‌آباد
احمد صفوی - اسداله غفاری - سید سجاد احمدی قلعه - میرزا علی شیبلی - اسمعیل تابع باستانی	۵	مرد	سلطانیہ
ابراهیم آل انصاری	۱	مرد	ایرود
ابوالفضل امین شرفی - محمداسماعیل واعظی	۲	مرد	للد

زنجان
پیدایش اولین مدرسه در زنجان در سال ۱۳۴۷ م. در زمان حاکم وقت آنجا، آیدین‌خان، که در آن زمان در آنجا اقامت داشت، اتفاق افتاد. آیدین‌خان در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد. این مدرسه در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد.

**ساختمان جدید
دانشان فرنیسی**
پسندیدن ساختمان فرنیسی در زنجان در سال ۱۳۴۹ م. در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد.

زنجان
پیدایش اولین مدرسه در زنجان در سال ۱۳۴۷ م. در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد.

مربوط به سال ۱۳۴۷
تهران منصور - روزنامه کیهان

زبان - آسای احمدی
پیدایش اولین مدرسه در زنجان در سال ۱۳۴۷ م. در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد.

روزنامه اطلاعات - شماره ۴۵۲
۱۳۴۹/۳/۶ - روز چهارشنبه

دانشان نوین
پیدایش اولین مدرسه در زنجان در سال ۱۳۴۹ م. در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد.

روزنامه اطلاعات
۱۳۴۹/۲/۲۰ - روز یکشنبه

اردو زندگی
پیدایش اولین مدرسه در زنجان در سال ۱۳۴۹ م. در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد.

روزنامه اطلاعات
۱۳۴۸/۱۲/۲۳

روزنامه کیهان - شماره ۸۰۴۴
۱۳۴۹/۲/۲۶ - روز شنبه

**تشکیل کلاس
امدادگران**
پیدایش اولین مدرسه در زنجان در سال ۱۳۴۹ م. در آن زمان در آنجا اقامت داشت و در آنجا مدرسه‌ای را تأسیس کرد.

بر پیمای از جراید با مطالب و اخبار مربوط به آموزش و پرورش در سال‌های ۱۳۴۷، ۱۳۴۸ و ۱۳۴۹

منابع

۱. حجازی، میرعمادالدین (۱۳۳۲)، مجموعه فرهنگ ایهر، چاپ گل‌نگار، ایهر، چاپ اول.
۲. جمالی، اندانه (۱۳۷۱)، فصل‌هایی از تاریخ ورزش زنجان از اول تا نشر دستن‌زنجان، چاپ اول.
۳. روحانی، محمدرضا (۱۳۳۷)، فرهنگنامه زنجان نشر پرچم، زنجان، چاپ اول.
۴. قاسمی پور، لیلی (۱۳۷۷)، مدرسه‌های جدید در دوره قاجاریه با بیان و پیشروان انتشارات مرکز نشر دانشگاهی، تهران، چاپ اول.
۵. مجیدی، نواد، اصغر (۱۳۹۱)، تاریخ آموزش و پرورش استان زنجان، انتشارات مهر قلم، اداره کل آموزش و پرورش استان زنجان، معاونت پژوهشی، برنامه‌ریزی و نیروی انسانی، شورای تحقیقات استان زنجان، زنجان، چاپ اول.
۶. _____ (۱۳۸۲)، نگاهی به تاریخچه پیدایش اولین مدرسه‌های رسمی در زنجان، کمیته پژوهشی اداره آموزش و پرورش ناحیه ۲ زنجان.
۷. پرونده پرسنلی و مکاتبات موجود در بایگانی اداره آموزش و پرورش ناحیه‌های ۱ و ۲ زنجان.
۸. وبلاگ تحلیلی خواجه، Khomein.Blogfa.com دسترسی در تاریخ ۱۳۸۵/۱۰/۲۵.
۹. پرونده بایگانی حکم مقرر، سنجرند، بایگانی اداره آموزش و پرورش ناحیه ۲ شهر زنجان.